

مقایسه دیدگاه اسلام و Bio Ethic در پژوهش های پزشکی

بر روی حیوانات آزمایشگاهی

دکتر لیا قهاری^۱ * ، دکتر منوچهر صفری^۲ ، کتابون صفری^۳

مقدمه: احساس نیاز به مدل های حیوانی برای تحقیقات ، روز به روز در جامعه پزشکی بیشتر می شود تا جایی که در سال ۲۰۱۱ تعداد مطالعات حیوانی ۴۰۳۳۳۱۰ بوده است و ۹۷٪ آنها بر روی Mice, Rat, Bird, Fish انجام شده است.

حیوانات از جمله شگفتی های جهان آفرینش هستند که خداوند متعال انسان ها را به تامل در آفرینش آنها فرا می خواند تا از یک سو به پیچیدگی وجودی آنها پی برده و از سوی دیگر به بزرگی آفریننده شان اذعان کنند. حیوانات مانند انسان از منزلت و جایگاه خاصی برخوردارند تا جایی که تعداد ۲۰۰ آیه در قرآن به حیوانات اختصاص یافته است و تعداد ۵ سوره بقره ، نحل ، نمل ، عنکبوت و فیل از نام حیوانات گرفته شده است. بیانیه ی جهانی حقوق حیوانات به طور رسمی در تاریخ ۱۵ اکتبر ۱۹۷۸ در شورای مرکزی یونسکو اعلان شد. این بیانیه ی ۱۰ ماده ای بیانگر حق و حقوق حیوانات بر انسان و نحوه ی رفتار و نگهداری از آنهاست که شامل حق مورد صدمه و آزار قرار داده نشدن آنها نیز میشود.

با ورود نگرش های حقوقی - اخلاقی به حوزه مطالعات و تحقیقات پزشکی ، زمینه پیدایش دانشی میان رشته ای بنام اخلاق زیستی (Bio Ethic) فراهم آمد. محققان بر این باورند که هر چند جایگاه ممتاز انسان در میان سایر موجودات به او اجازه بهره وری از حیوانات را به سود پیشبرد تحقیقات پزشکی می دهد، اما از آنجا که حیوانات نیز به عنوان موجودی از همین نظام دارای حق زیستن و البته سالم زیستن اند نمی توان به هر نحو از آنها بهره برد.

هدف اصلی مقررات مربوط به حیوانات آزمایشگاهی دو چیزمی باشد که عبارتست از : به حداقل رساندن کاربرد حیوانات در پژوهش و دیگری تقویت کیفیت زندگی حیوانات مورد استفاده در تحقیق .

روح مقررات که اصطلاحاً Three Rs موسوم است شامل عناوین Replacement , Reduction , Refinement می باشد که در بسیاری از کشورها مبنایی برای تدوین قوانین در این زمینه بوده است.

این مفهوم، Three Rs، برای اولین بار در سال ۱۹۵۹ میلادی مطرح گردید که به رعایت اصول اخلاقی در زمینه تولید و تهیه حیوان ، تحویل و نگهداری حیوان ، شرایط آزمایشگاه محل نگهداری، موارد اخلاقی انجام روند آزمایش ، استفاده حداقل از حیوان و به حداقل رساندن مواردی که موجب زجر و استرس حیوان میشود ، میپردازد.

۱ هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی ارتش

۲ هیات علمی دانشگاه علوم پزشکی سمنان

۳ هیات دانشجوی دامپزشکی دانشگاه تهران

آدمیان هم در برابر بهره برداری از حیوانات به رعایت احترام ذاتی و حق حیات آنها مکلف اند و از سوی پروردگار حقوقی بر عهده دارند و فقه اسلامی یک نوع از حقوق واجب بر انسان را حقوق حیوانات دانسته است. بر اساس آموزه های اسلامی حقوق اصلی حیوانات شامل تدارک نیازهای طبیعی آنها مانند آب، خوراک و محل مناسب برای زندگی، فراهم کردن شرایط زیستی و روانی مناسب، بهداشت مناسب و اجتناب از وارد کردن درد، دیسترس یا صدمه و کشتن غیر ضروری آنها میگردد.

حقوق حیوانات از دیدگاه پیامبر گرامی (ص) و معصومین (ع)

به گواهی آیات و سخنان پیشوایان معصوم (ع) حیوانات نیز از ادراک و شعور بهره مند و دارای احساسات و عواطف اند، از همین رو حرمت دارند. پیامبر گرامی حیوانات را شایسته سلام دادن میدانستند. امام باقر (ع) حتی فحش دادن به حیوانات را ممنوع کرده اند.

امام صادق (ع) فرمود: هر چند خدا حیوانات را بی ادراک و شعور (ویژه آدمیان) آفریده، چهار خصلت به آن ها عنایت کرد: شناخت خالق خود، شناخت چگونگی پی جویی روزی، شناخت نر از ماده و ترس از مرگ. همینطور برای حیوان شش حق را بر شمرده اند که مالک موظف به رعایت آنها است از جمله اینکه بیش از طاقتش بر او بار نکند، پشت حیوان را محلی برای گفت و گو قرار ندهد، پس از استفاده به او غذا دهد، آب و غذا در اختیار او قرار دهد، بصورتش داغ نگذارد، بصورتش ضربه وارد نسازد.

در روایات پیامبر اکرم (ص) و اهل بیت (ع) از زدن بصورت حیوان نهی شده است و در بیان علت آن اشاره شده است که هر چیزی برای خود حرمتی دارد و حرمت حیوان در صورت اوست.

حقوق حیوانات از دیدگاه حضرت علی (ع) در نهج البلاغه

در مورد تنظیم شیوه ورود به میان حیوانات میفرمایند: مانند کسی که بر رمله و حیوانات چیرگی و تسلط دارد و قصد آزار و اذیت آنها را دارد بر آنها وارد نشو.

در پرهیز از جدایی افکندن میان حیوانات و فرزندانشان: امام به کارگزار خود سفارش می کند، چنانچه مودیان زکات تمایل داشتند زکات شتر و گوسفندان را بپردازند این گونه عمل کنید. " میان ماده شتر و بچه ی شیرخوارش جدایی میفکن و ماده را چنان ندوشان که شیرش اندک ماندو به بچه اش زیان رساند"

در عدالت و رفتار با حیوانات: چنانچه از حیوان به عنوان مرکب استفاده شد، نباید آن را خسته کرد. در تغذیه و نگهداری حیوانات: بر تغذیه و سیراب کردن و استراحت دادن به حیوانات نیز سفارش اکید می کند. به حیوان بیمار و شکسته پا و پیر و فرسوده نیز توجه دارد و از گرفتن آنها بجای زکات نهی می کند، زیرا این کار مستلزم حرکت دادن و طی راه های طولانی است و بی تردید چنین حیواناتی در راه اذیت خواهند شد. در رعایت احساس حیوانات: از ایشان نقل شده است که گوسفند را نزد گوسفند و شتر را نزد شتر ذبح مکن، در حالی که آن دیگری به او می نگرند. یعنی احساسات حیوانات را باید در نظر گرفت.

در رعایت حرمت حیوانات: مثله کردن را حتی نسبت به سگ هم نهی می کند و در نهایت حفظ و رعایت حقوق حیوانات را به نظام دینی و الهی نسبت می دهد و برای این کار اجر و مزد اخروی و معنوی قائل می شوند.

اصول شرعی رفتار با حیوانات

حضرت آیت الله سید محمد صادق روحانی از مراجع عظام تقلید در خصوص بازی با حیوانات که در بسیاری موارد باعث کشته شدن آنها می شود، چنین پاسخ داده اند: «به نظر ما این نوع ورزش ها که موجب ایذاء حیوانات می شود جایز نیست.»

یکی از مظاهر رفتار غیر شرعی با حیوانات، دور کردن آنها از محیط طبیعی زندگی شان است. قفس های نامتقارن، وضعیت بد نگهداری حیوانات در قفس های کوچک و عدم وجود هیچگونه شباهتی میان قفس های حیوانات با زیستگاه اصلی آنان از مسائلی است که نگهداری «شرعی» حیوانات را دچار اختلال می سازد. در روایات آمده اگر پزشک یا دامپزشک با جان انسان یا حیوانی بازی کند، حکومت می تواند وی را زندانی نماید و لذا می گویند پزشک اگر عصبانی است، اقدام به درمان نکند. در کارهای تحقیقاتی نیز برای ذبح حیوان باید اصول ذبح اسلامی مانند تیز بودن چاقو و آوردن نام خداوند و... را رعایت نمود و به جسد حیوان بی احترامی نکرده و آنرا بی دلیل تکه تکه نمود.

توجه به احساسات حیوانات نیز مسئله ای است که شرع بر آن تأکید می کند. در روایات آمده است: وقتی می خواهید حیوان را ذبح کنید چاقو را جلوی حیوان تیز نکنید. یا در روایت دیگری آمده است: حیوان را در مقابل چشمان همنوعش ذبح نکنید. روایتی از امیرمؤمنان علی (ع) وجود دارد که به مأموران مالیاتی خود امر کردند؛ بین شتر و بچه شیر خوارش فاصله نیندازید. این روایات همگی حاکی از تأکید شرع به رعایت مسائل روانی و احساسی در خصوص حیوانات است.

در روایات اسلامی بر استحباب نگهداری حیوان اهلی در منزل تصریح شده است. مرغ، خروس، گوسفند، بز یا گاو شیرده حیواناتی هستند که معصومین (علیهم السلام) نگهداری از آنان را باعث وجود برکت در خانه می دانند و حتی در روایات دیگری آنها را «رفع کننده بلا» می خوانند. اما در ذیل همه اینها، سیره معصومین (علیهم السلام) حاکی از رعایت حقوق حیوانات است. چنان که در روایتی آمده است نفقه حیوان که همانا منظور رسیدگی و تیمار حیوان است، بر عهده صاحب اوست. پس حیوان نیز دارای حقوقی است که بر عهده صاحب اوست نگاه دین به این مقوله شامل صرفاً موجودات زنده نمی شود. براین اساس آتش زدن جنازه حیوان هم مذموم است و بنابر فرمایش رسول اکرم (ص) انسان حق ندارد جنازه حیوان را بسوزاند یا مثله کند. این نشان میدهد که جنازه حیوان مانند انسان حرمت دارد.

حیوانات آزمایشگاهی هم حقوقی دارند! مراجع تقلید نیز امروزه رعایت حقوق حیوانات را از جمله مسائل مهم در نگهداری آنان می دانند. با نگاهی به رساله های این بزرگواران و بررسی استفتانات، متوجه اهمیت این مسئله می شویم. نتیجه اینکه برای مثال انجام آزمایش روی حیواناتی که در آزمایشگاه نگهداری می شوند تنها در صورتی مجاز است که منفعت عمومی و عقلی داشته باشد و در غیر این صورت جایز نیست. نهایتاً احکام و ضوابط شرعی و همچنین سیره معصومین (علیهم السلام) حاکی از آن است که حیوان با همه دوری از عقل و شعور و احساس انسانی، صاحب حقوقی است که نشان دهنده اهمیت شرع به این مسئله مهم است.

مدافعان حیوانات

حضرت علی (ع) مدافع حقوق حیوانات بودند. آنچنان که فرموده اند: اگر به من بگویند که یک دانه گندم یا جو را از دهان مورچه ای که در حال حرکت است بگیر و در ازای این کار همه حکومت و ثروت عالم را به تو می دهیم، به خدا سوگند این کار را نخواهم کرد. با نگاهی به سیره رسول اکرم (ص) نیز در می یابیم که ایشان از حامیان حقوق حیوانات بوده اند. حضرت رسول (ص) وقتی دیدند فردی شتری را کناری بسته ولی چهار پشت شتر را پایین نیاورده، فرمودند: از قول من به صاحب این شتر بگویند خود را برای محاکمه در روز قیامت آماده کند. مجموعه این مسائل و حدود تعریف شده توسط شرع و معصومین نشان دهنده ظرافت اسلام و تشیع در خصوص مسئله حیوانات و حقوق آنهاست.

در فقه پویای مذهب شیعه با الهام از آیات و روایات، پژوهش های حیوانی از پایه های محکم نظری و اسلامی برخوردار است که با شناخت و تکیه بر آن پژوهشگران علاوه بر شناخت و رعایت حقوق حیوانات، موجب بهبود کیفیت زندگی سوژه های حیوانی می شوند. این مقال نشان می دهد با توجه به اینکه در سالهای اخیر به حقوق حیوانات در جوامع غربی توجه شده است و گروهی به دفاع از حقوق آنها برآمده اند لیکن اسلام قرن ها پیش با لطافت و دقت تمام به این مسئله مهم توجه کرده و در قرآن کریم و سایر متون دینی به آن پرداخته است و در عین حال که به نص قرآن کریم و روایات، جانوران و به ویژه چارپایان برای سود دهی به انسان آفریده شده اند. این بدان معنا نیست که آن ها حقوقی بر انسان ها ندارند، تصرف و بهره برداری انسان از حیوانات نیز بی حد و حصر نیست، بلکه ضوابط شرعی و اخلاق بسیار دقیقی دارد و قوانین حمایتی و حقوقی که اسلام برای حیوانات وضع کرده، احکام شرعی و الزام آورند.

کلمات کلیدی: اخلاق، حیوان، اسلام، پژوهش، Bio Ethic